

Dorota Gierszewski¹

Inkluzja cyfrowa osób starszych – od integracji do partycypacji

Digital inclusion of the elderly – from integration to participation

Streszczenie: Dynamiczny rozwój technologii cyfrowych sprawia, że coraz więcej osób zyskuje możliwość czynnego udziału w tworzeniu i przetwarzaniu informacji. Z jednej strony proces ten wpływa na procesy demokratyczne. Z drugiej może doprowadzić do wykluczenia niektórych grup osób. Celem artykułu jest przybliżenie podstaw teoretycznych oraz wiążących dokumentów w kontekście dyskusji nad inkluzją cyfrową z perspektywy andragogiki, jak również zwrócenie uwagi na działania na rzecz osób starszych w tym zakresie. Inkluzja cyfrowa stanowi obecnie o dobrostanie jednostek. Sprzyja ona rozwojowi osobistemu, pozwala na udział w procesie uczenia się przez całe życie, rozszerzając jednocześnie możliwości większego zaangażowania w procesy decyzyjne. Jednym z celów analiz jest wzrost świadomości korzyści wynikających z inkluzji cyfrowej oraz rekomendacje w zakresie poprawy sytuacji w tym obszarze.

Słowa kluczowe: inkluzja cyfrowa, osoby starsze, integracja cyfrowa, ICT, partycypacja, Internet, cyfrowa nierówność, aktywne starzenie się

Summary: The dynamic development of digital technologies is giving more and more people the opportunity to actively participate in the creation and processing of information. On the one hand, this process affects democratic processes. On the other hand, it can lead to the exclusion of certain groups of people. The purpose of the article is to introduce the theoretical basis and binding documents in the context of the discussion of digital inclusion from the perspective of andragogy. As well as highlighting measures for the elderly in this regard. Digital inclusion now represents the well-being of individuals. It fosters personal development, allows participation in lifelong learning, while expanding opportunities for greater involvement in decision-making processes. One of the goals of the analysis is to increase awareness of the benefits of digital inclusion and recommendations for improvement in this area.

Keywords: digital inclusion, elderly people, digital inclusion, ICT, participation, internet, digital inequality, active aging

1 Uniwersytet Jagielloński, e-mail: d.gierszewski@uj.edu.pl

Wprowadzenie

Dwa istotne trendy naszych czasów to postęp technologiczny i zjawisko starzenia się społeczeństwa (Robine, Michel, 2004; Anderson, Hussey, 2000, NSP, 2021). Oba stają się wyzwaniami dla jednostek, jak i całej społeczności. Żyjemy obecnie w coraz bardziej zdigitalizowanym świecie (Youngjin i in., 2012; Wanka, Gallistl, 2018), który nabrał przyspieszenia w wyniku pandemii. Tendencje rozwojowe w technice zakorzenione są w wielu aspektach życia każdego pokolenia i mogą stwarzać możliwości sprzyjające włączeniu społecznemu, zrównoważonemu rozwojowi oraz dostarczać narzędzi, by sprostać wyzwaniom, przed którymi stoi wiele osób. Wpływ technologii na wszystkie aspekty indywidualnego i społecznego życia jest dobrze udokumentowany. Tam, gdzie dostęp do technologii jest ograniczony, mogą pogłębiać się istniejące nierówności lub tworzyć nowe. „Osobom offline” może grozić wykluczenie. Problem ten dotyczy osób starszych, podkreślić jednak należy, że wraz z kolejnymi rocznikami wchodzącymi w okres późnej dorosłości to ryzyko całkowitego wykluczenia cyfrowego seniorów będzie mniejsze.

Inkluzja cyfrowa – cyfrowe uczestnictwo

Włączenie cyfrowe ma obecnie kluczowe znaczenie. Okres pandemii koronawirusa SARS-CoV2 przyspieszył digitalizację i jednocześnie uwydatnił nierówności w dostępie do technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) oraz w zakresie posiadanych umiejętności cyfrowych. Ten czas można traktować jako punkt zwrotny w postrzeganiu korzyści związanych ze zwiększonym dostępem do Internetu. W dobie wszechobecnej cyfryzacji coraz większego znaczenia nabiera cyfrowe uczestnictwo, które oznacza, że każdy ma możliwość korzystania z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Uczestnictwo to obejmuje dostęp nie tylko do Internetu, ale także do różnych usług i treści osiągalnych online (Seifert, Rössel, 2021). W związku z tym partycypacja cyfrowa idzie w parze ze społeczną (Warschauer, 2004; Rawal, 2008).

Włączenie cyfrowe to proces społeczno-technologiczny, który obejmuje zarówno jednostki, jak i społeczności. Inkluzję cyfrową definiuje się jako możliwość pełnego uczestnictwa dzięki posiadanym umiejętnościom, łączności i dostępowi do technologii informacyjnych. Takie włączenie ma zmniejszyć przepaść cyfrową będącą skutkiem braku połączenia z Internetem (Pentzaropoulos i Tsiougou, 2014; Vassilakopoulou i Hustad, 2021). Pojęcie inkluzji cyfrowej odnosi się więc do równego dostępu do globalnej sieci, uczestnictwa każdego człowieka w społeczeństwie informacyjnym i komunikacyjnym, wnoszenia swojego wkładu do

świata cyfrowego i czerpania z niego korzyści. Oznacza też zdolność do oceny jakości informacji i różnorodności wykorzystania sieci. Dlatego też interwencje na rzecz inkluzji cyfrowej koncentrują się na: wzmacnianiu umiejętności cyfrowych, dostępności do ICT oraz zwiększaniu integracji społecznej, powodując wzrost udziału osób defaworyzowanych i marginalizowanych (Allman, 2013).

Można dokonać rozróżnienia między włączeniem do społeczeństwa cyfrowego a włączeniem za pomocą mediów cyfrowych (Pelka, 2015). Oba podejścia są elementarne dla równego dostępu do zalet cyfryzacji i zapewnienia równych szans. Podczas gdy inkluzja do społeczeństwa cyfrowego ma zasadnicze znaczenie dla dzisiejszego życia, gdyż informacje umieszczane wyłącznie w sieci prowadzą do wykluczenia, to włączenie za pomocą mediów koncentruje się na umożliwieniu uczestnictwa w życiu społecznym poprzez media cyfrowe. Można również wskazać inne wymiary dostępu do świata cyfrowego, takie jak: świadomość, przystępność cenowa, jakość, przydatność (Boot i in., 2018).

Choć cyfryzacja postępuje, nie cała populacja ma możliwość uczestniczenia w zdigitalizowanym życiu publicznym, a przyczyny tego są różnorodne (van Deursen, van Dijk, 2015; Blank, Groselj, 2014). Wiek jest jednym z czynników determinujących taki rodzaj wykluczenia. Natomiast, co potwierdzają wyniki badań (Niehaves, Plattfaut, 2014), technologia informacyjna pozwala osobom starszym dłużej pozostać niezależnymi, zapewnia dostęp do edukacji, możliwość organizowania swoich finansów, bycie w kontakcie z rodziną i znajomymi na całym świecie, a także okazuje się pomocna w dostępie do towarów i usług.

Obecnie pojęcie inkluzji cyfrowej staje się coraz ważniejszą kwestią społeczną, która odzwierciedla imperatywy, możliwości dotyczące praw człowieka, równości, kwestii tożsamości, języka, partycypacji społecznej, zaangażowania obywatelskiego oraz związane ze światem cyfrowym (Castells, 1997; Warschauer, 2004).

Bariery w dostępie do technologii cyfrowej i jej wykorzystaniu w celu poprawy jakości codziennego życia (komunikacji interpersonalnej, zmian na lepsze w kwestii zdrowia), umiejętności społecznych wynikają z braku ofert edukacyjnych bądź też nieadekwatnego wsparcia w obszarze rzeczywistych codziennych potrzeb seniorów. Przeciwdziałać temu może implementacja dyrektyw unijnych poprzez włączanie ich do prawa krajowego państw członkowskich.

Europejskie inicjatywy w sprawie cyfrowego włączenia

Cyfrowe włączenie (inkluzja) zostało uznane za strategiczny cel polityki unijnej już w 2005 roku (European Commission, 2005). Rok później w Deklaracji ryńskiej zdefiniowana została e-inkluzja (cyfrowa inkluzja), zarówno jako „projektowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w sposób umożliwiający

korzystanie z nich przez wszystkich, jak również jako wykorzystywanie technologii informacyjno-komunikacyjnych do osiągnięcia szerszych celów inkluzji społecznej wykraczających poza wąsko rozumiane zagadnienia technologiczne” (Riga Declaration, 2006), i zidentyfikowane zostały czynniki mogące uniemożliwić osiągnięcie cyfrowej inkluzji, takie jak: bezrobocie, imigracja, niskie wykształcenie, niepełnosprawność, bycie seniorem oraz młodym pochodzącym ze środowisk narażonych na społeczną marginalizację. W myśl tej Deklaracji e-inkluzja jest procesem, którego celem jest udostępnienie technologii cyfrowej każdej zainteresowanej osobie oraz kształtowanie umiejętności cyfrowych, które są korzystne dla jej integracji społeczno-ekonomicznej. W roku 2006 w Lizbonie przyjęto deklarację na rzecz spójności społecznej poprzez integrację cyfrową (Lisbon Declaration, 2006), a rok później ukazały się publikacja KE pt. „Ageing Well in the Information Society” (Dobre starzenie się w społeczeństwie informacyjnym, 2007), jak również inicjatywa *e-inclusion: be part of it* (UE, 2007).

Realizowany obecnie *Plan działania w obszarze edukacji cyfrowej (2021–2027)* to projekt mający na celu wspieranie skutecznego dostosowania systemów edukacji formalnej i nieformalnej państw członkowskich UE do ery cyfrowej (UE, Digital Education, 2021). W planie określone zostały dwa zasadnicze priorytety:

1. wspieranie rozwoju ekosystemu edukacji cyfrowej;
2. rozwój kompetencji i umiejętności cyfrowych.

Zaproponowane dla poszczególnych priorytetów przedsięwzięcia są ambitne, mają szerszy zakres i, co istotne, nie dotyczą tylko edukacji formalnej. Wynikają one z transformacji cyfrowej, która wywiera coraz większy wpływ na życie codzienne i wskazuje na potrzebę wyższych poziomów zdolności cyfrowych.

Z kolei w listopadzie 2022 roku osiągnięte zostało porozumienie w sprawie europejskich praw i zasad cyfrowych w celu rozpowszechniania transformacji cyfrowej ukształtowanej przez wartości europejskie (EU, 2022). Dzięki temu promowana będzie zrównoważona, skoncentrowana na człowieku, wizja transformacji cyfrowej. Zasady, które uznano za kluczowe, dotyczą: 1) stawiania człowieka w centrum cyfrowej transformacji; 2) wspierania solidarności i integracji; 3) zapewnienia swobody wyboru w Internecie; 4) wspierania uczestnictwa w cyfrowej przestrzeni publicznej; 5) zwiększenia bezpieczeństwa, ochrony i upodmiotowienia jednostek; 6) promowania zrównoważonego rozwoju cyfrowej przyszłości.

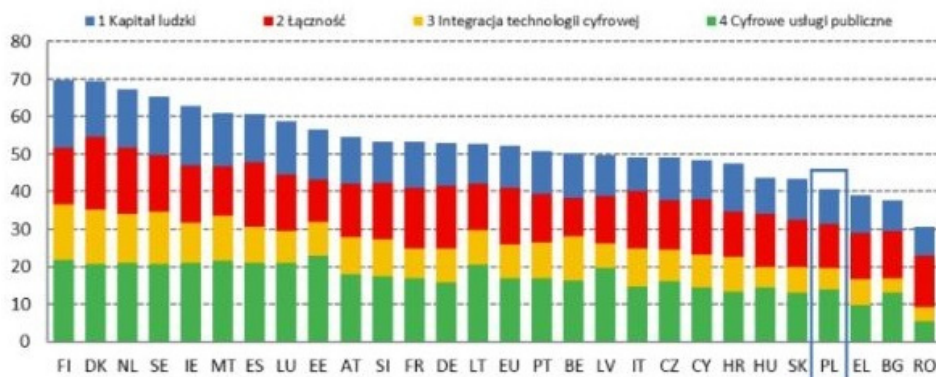
Zwiększone zapotrzebowanie na umiejętności cyfrowe będzie nadal rosło w szybkim tempie. Biorąc pod uwagę, że ich poziom spada wraz z wiekiem, działania na rzecz osób starszych są niezbędne.

Promowanie inkluzji cyfrowej w Polsce

Kluczowe znaczenie dla włączenia ma identyfikacja użytkowników, którzy mogą czuć się wykluczeni. W niniejszym artykule uwaga skupia się na osobach starszych, co podyktowane jest faktem, iż wielu seniorów ma niewielkie umiejętności cyfrowe lub nie ma ich wcale, a ponadto brakuje im motywacji lub pewności siebie, by korzystać z narzędzi cyfrowych.

Komisja Europejska, już od 2014 roku, monitoruje postępy rozwoju cyfryzacji w poszczególnych państwach członkowskich. Raport „Cyfrowe DESI na 2022 r. Polska” (Raport EU DESI, 2022) pokazuje, że Polska zajmuje 24 miejsce wśród 27 krajów UE pod względem kapitału ludzkiego społeczeństwa cyfrowego (Diagram 1.). Wyniki te nie napawają optymizmem. Jako społeczeństwo wiele jeszcze możemy się nauczyć. W skali UE, w odniesieniu do nowego okresu programowania na lata 2021–2027, KE po raz pierwszy ustanowiła cel szczegółowy zakładający zwiększenie odsetka obywateli posiadających podstawowe umiejętności cyfrowe – z 56% w 2019 r. do 70% w 2025 r. (2021). Fakt ten nie powinien dziwić; technologie cyfrowe przenikają wiele przejawów codziennego życia.

Diagram 1. Ranking indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego, 2022 rok

Źródło: Ranking 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_22_4560

Z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych realizowane są zróżnicowane kierunki wsparcia rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) w Polsce. Specjalnie dedykowany jest temu Program Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021–2027 (RM, 2022). Słusznie zaakcentowane w nim zostało, że warunkiem osiągnięcia trwałego rozwoju społecznego jest zapewnienie równego udziału we wszystkich sferach życia społecznego – bez względu na pochodzenie etniczne osób, ich wiek, stan zdrowia, poziom

sprawności, miejsce zamieszkania, status ekonomiczny, wyznanie lub światopogląd, orientację psychoseksualną etc.

Integracja cyfrowa jest współcześnie priorytetowym warunkiem zapewnienia osobom starszym prawa do aktywnego uczestnictwa w bieżącym życiu. W Programie Zintegrowanej Informatyzacji Państwa na lata 2014–2022 podkreślono, że kompetencje cyfrowe stanowią czwarty zespół umiejętności bazowych, obok umiejętności czytania i pisanie, matematycznych i językowych (Program, 2019). Aby zrozumieć wykluczenie cyfrowe w kontekście osób starszych, istotne jest rozpoznanie czynników, które uniemożliwiają dostęp do technologii. Oprócz możliwości dotarcia do urządzeń cyfrowych lub łącza internetowego, bariery obejmują brak odpowiednich umiejętności, pewności siebie, motywacji i zainteresowania. Brak kompetencji cyfrowych nadal stanowi główną przeszkodę w korzystaniu z technologii cyfrowej.

W procesie cyfrowej inkluzji osób starszych istotnym czynnikiem ułatwiającym im radzenie sobie z przestrzenią Internetu są kompetencje cyfrowe. Najnowsze ramy kompetencji cyfrowych obejmują pięć ich obszarów: 1) umiejętność korzystania z informacji i danych, 2) komunikacja i współpraca, 3) tworzenie treści cyfrowych, 4) bezpieczeństwo i 5) rozwiązywanie problemów (Carretero, Vuorikari & Punie, 2017).

Według badań GUS (GUS, 2022), w 2021 roku z Internetu w ciągu ostatnich 3 miesięcy korzystało 57,6% osób w przedziale wiekowym 60–74 lata. W stosunku do roku poprzedniego nastąpił wzrost udziału użytkowników sieci internetowej w tym wieku o 6,2%, mimo to ich odsetek był nadal dużo niższy w porównaniu do osób młodszych, wśród których z Internetem łączyło się 94,8% osób w wieku 15–59 lat. Dołączenia się z siecią (w ciągu ostatnich 3 miesięcy) osoby starsze najczęściej używały smartfonów i laptopów. Urządzenia te były wykorzystywane odpowiednio przez 44,6% i 32,1% osób w wieku 60–74 lata. Raport „Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje”² 2021 (Raport, 2021) informuje, że ponad połowa osób (55%), które nigdy nie korzystały z sieci, mieszka na obszarach wiejskich. Wśród wszystkich mieszkańców wsi grupą szczególnie zagrożoną wykluczeniem cyfrowym (a także jego społecznymi konsekwencjami) są osoby starsze. Przygotowany Raport podkreśla, iż pierwszorzędną kwestią jest budowanie motywacji do korzystania z technologii cyfrowych oraz wzmacnianie

2 Wykluczenie społeczno-cyfrowe to zjawisko trwałe, strukturalnego ograniczenia szans życiowych jednostek oraz społeczności lokalnych w wyniku nakładania się na siebie i wzajemnego wzmacniania niekorzystnych uwarunkowań społecznych i ekonomicznych oraz deficytów związanych z możliwością korzystania z usług cyfrowych.

kompetencji cyfrowych zwłaszcza wśród seniorów o niskim poziomie wykształcenia. Istotne jest zadbanie o kompetencje seniorów związane z bezpieczeństwem i filtrowaniem informacji (zwłaszcza w świetle badań pokazujących silną korelację podatności na rozpowszechnianie fake newsów ze starszym wiekiem). Ponadto dla przełamania barier motywacyjnych ważnym działaniem może być promowanie dostępności treści skonstruowanych z myślą o różnorodnych potrzebach seniorów.

Na terenie całej Polski zrealizowane zostały dobre praktyki dostarczające umiejętności cyfrowych w grupie seniorów. **Case study:** w ramach projektu „Szansa – nowe możliwości dla dorosłych” podjętych zostało wiele działań, których celem było podniesienie umiejętności cyfrowych i kompetencji społecznych wśród starszych mieszkańców poprzez realizację cyklu szkoleń oraz zapewnienie indywidualnego wsparcia (Szansa, 2021). Wspierano osoby dorosłe o niskich umiejętnościach podstawowych, do których zaliczono m.in. umiejętność korzystania z ICT. Na uwagę zasługują mocne strony projektu, takie jak indywidualne podejście do uczestników oraz wzrost samodzielności i umiejętności radzenia sobie z różnego typu problemami życia codziennego. Warto podkreślić, że motywacja do udziału w działaniach wiązała się najczęściej z chęcią zdobycia nowych umiejętności i wiedzy (68%), rozwoju osobistego (51%).

Cyfryzacja nadal pozostaje jednym z kluczowych priorytetów rządu. Trwają prace nad określeniem dalszych działań, które mają zostać zrealizowane w ramach nowej perspektywy finansowej w programie Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS+) na lata 2021–2027 oraz Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) na lata 2021–2027. W lipcu 2022 r. zaprezentowany został Program Rozwoju Kompetencji Cyfrowych uwzględniający perspektywę czasową do 2030 r. (Program, lipiec 2022). Podkreślono w nim, że w 2021 r. aż 87% pierwotnie wykluczonych cyfrowo stanowiły osoby w wieku 55–74 lat. Skala tego rodzaju wykluczenia była największa w grupie osób w wieku 65–74 lat z niskim wykształceniem, wśród których 78% nigdy nie korzystało z Internetu, i z wykształceniem średnim w tym samym wieku – odpowiednio 45%. Ogółem wśród seniorów 42% było wykluczonych cyfrowo, podczas gdy rok wcześniej wskaźnik ten wynosił 48%, co świadczy o sporych zmianach zachodzących w tym obszarze. Wynika z tego, że poziom wykształcenia i wiek determinują poziom kompetencji cyfrowych.

Warto wspomnieć tu także o dokumencie Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność przyjętym przez Radę Ministrów w 2018 roku (Polityka społeczna, 2030). Działania, o których w nim mowa, skierowane są m.in. na zapobieganie wykluczeniu cyfrowemu i technologicznemu osób starszych.

W listopadzie 2022 roku podczas obrad Komisji Polityki Senioralnej dyskutowano na temat dostępności edukacji cyfrowej osób starszych w celu zapewnienia im możliwości realizowania wybranych potrzeb zdalnie – cyberbezpieczeństwo seniorów – ochrona danych osobowych seniorów.

Obecnie w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów trwają prace nad uruchomieniem projektu „Kluby Rozwoju Cyfrowego” („Lokalne Centra Rozwoju Kompetencji Cyfrowych”). Jednym z jego istotnych elementów będzie wsparcie udzielane seniorom. Projekt jest planowany do realizacji w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021–2027. Powstające kluby rozwoju cyfrowego będą ogólnodostępnym miejscem edukacji cyfrowej i zaznajamiania społeczności lokalnych z nowymi technologiami. Zaplanowano uruchomienie około 2,5 tysiąca klubów cyfrowych, potencjalnie w każdej gminie, przygotowanie do pracy w nich około 5 tysięcy edukatorów związanych z organizacjami pozarządowymi, animatorów rozwoju kompetencji cyfrowych, którzy będą mogli pomagać w podnoszeniu kompetencji cyfrowych. Kluby zostaną utworzone w oparciu o istniejące biblioteki, mediateki, domy kultury, uniwersytety trzeciego wieku. Dzięki klubom rozwoju cyfrowego każda zainteresowana osoba uzyska możliwość nabywania i rozwijania umiejętności cyfrowych blisko miejsca swojego zamieszkania. W ramach pilotażowego programu w 2023 roku zainaugurowana ma być działalność klubów w 60 gminach. Na efekty projektu trzeba będzie poczekać, warto jednak przyglądać się tym działaniom, mając na względzie, że kompetencje cyfrowe przynależą do szerokiego wachlarza kompetencji przyszłości.

Ostatnie lata radykalnie zmieniły świat, a wraz z nim cyfrowy krajobraz. Pandemia COVID-19 uwydatniła, że posiadanie i rozwijanie kompetencji cyfrowych jeszcze bardziej zyskało na znaczeniu. W czasie tego kryzysu pogłębiły się podziały cyfrowe, czyli różnice między osobami posiadającymi wystarczającą wiedzę na temat technologii cyfrowych i dostęp do nich a osobami nieposiadającymi takiego dostępu lub posiadającymi go w mniejszym stopniu. „Przepaść cyfrowa staje się jednym z największych problemów XXI wieku w zakresie globalnej równości” (Hermans, 2022, s. 7).

Inkluzja cyfrowa – wyzwania, szanse i zagrożenia

Ewolucja i szybki rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych spowodowały, że jedynym sposobem, aby nadążyć, jest nieustanne uczenie się. Ekspertki prognozują dalsze upowszechnianie się robotów i rozwiązań bazujących na sztucznej inteligencji, nie tylko w miejscu pracy, w usługach publicznych, ale też w przestrzeni domowej. Inkluzja cyfrowa generuje zapotrzebowanie na

kompetencje daleko wykraczające poza sferę umiejętności informatycznych. Dużej wagi nabierają funkcjonalne kompetencje cyfrowe, na które składają się wiedza, umiejętności i postawy niezbędne do życia w otaczającym nas środowisku.

Wobec współczesnych wyzwań warto wspomnieć o **alfabetyzacji cyfrowej** (ang. *digital literacy*), która wiąże się z ogółem wiedzy i umiejętności odnoszących się do użytkowania narzędzi, jak również zasobów Internetu. Sprawność korzystania z technologii cyfrowych dotyczy umiejętności wyszukiwania, wykorzystywania i tworzenia informacji online, znajomości ograniczeń technologii, zrozumienia niebezpieczeństw i zachowania środków ostrożności. Umiejętności cyfrowe opierają się zatem na krytycznym i odpowiedzialnym korzystaniu z sieci, tworzeniu treści cyfrowych, interesowaniu się technologią do celów uczenia się, udziale w społeczeństwie przy zachowaniu komfortu cyfrowego. Z jednej strony alfabetyzacja umożliwia efektywne wykorzystywanie technologii cyfrowych, z drugiej jest kluczem do krytycznego rozumienia informacji i mediów, jak również do korzystania z cyfrowych platform społecznych. Jest dźwignią cyfrowego uczestnictwa w demokracji (Hermans, 2022, s. 17). Myślenie krytyczne i kwestionowanie treści to umiejętność, która stanie się jeszcze ważniejsza w przyszłości. Cyfrowy świat oferuje szereg korzyści, jednak bez właściwego wykorzystania i zrozumienia technologii przestrzeń ta może być przytłaczająca, a nawet niebezpieczna.

W odniesieniu do osób starszych jako części społeczeństwa, która może czerpać olbrzymie korzyści z technologii cyfrowej, warto pamiętać, że w działaniach w zakresie zdobywania umiejętności korzystania z mediów cyfrowych szczególnie ważne jest zwracanie uwagi na nieprawdziwe informacje (ang. *fake newsy*). To jedno z istotnych zagrożeń. Zapewnienie starszym umiejętności niezbędnych do odróżnienia prawdziwych treści od fałszywych oraz ochrony przed dezinformacją jest istotnym wyzwaniem współczesności. Ten aspekt dotyczy rozwoju umiejętności poznawczych, tj. myślenia krytycznego podczas zarządzania informacjami, które stanowi jedną z trzech, obok technologicznych i społecznych, kategorii umiejętności cyfrowych (Ng, 2012). Fake newsy stanowią zagrożenie dla demokracji i społeczeństwa. Tworzą fałszywą rzeczywistość i mogą zagrozić stabilności społecznej. Wyniki badań Krajowego Instytutu Mediów (KIM) podkreślają, że osoby starsze, w wieku 65 lat i więcej, istotnie rzadziej dostrzegają w Internecie treści nieprawdziwe. W ciągu ostatniego roku zidentyfikowała je niespełna 1/3 seniorów korzystających z Internetu (29,7%) (KIM, 2022). W grupie tej często są osoby o niskich umiejętnościach cyfrowych, które bezkrytycznie udostępniają niesprawdzone treści za pośrednictwem kont w mediach społecznościowych. Biorąc to pod uwagę, wydaje się, że efektywna edukacja rosnącej grupy seniorów, przeciwdziałająca zjawisku dezinformacji, jest obecnie koniecznością.

Mając na uwadze fakt, iż technologie cyfrowe odgrywają współcześnie kluczową rolę w swobodnym dostępie do informacji i zachęcają do udziału w procesie podejmowania decyzji dotyczących życia publicznego, objęcie bezpośrednim wsparciem edukacyjnym odbiorców jest kluczowe. Równy dostęp do wysokiej jakości informacji jest w interesie publicznym, niestety, w tej chwili wiarygodne informacje wysokiej jakości dostępne są uprzywilejowanym. Ponadto edukacja w małym stopniu zachęca do myślenia krytycznego, zaleca raczej zapamiętywanie niepodważalnych prawd narzucanych przez osoby, które pragną wywierać wpływ.

Kompetencje cyfrowe wpływają na różne obszary ludzkiego życia, poprawiając dobrostan i integrację społeczną. Można zauważyć tworzenie społeczeństwa online i tzw. wspólnot wirtualnych, które stają się przesłanką dla nowoczesnego społeczeństwa interaktywnego (Castells, 2008, s. 362). Zaletą uczestnictwa w internetowych wspólnotach jest rozszerzanie się sieci ich społecznych powiązań i tworzenie „silnych więzów z grupą osób, których spotkanie w świecie realnym byłoby utrudnione lub niemożliwe” (Krejtz, Krejtz, 2006, s. 47). Jednym z głównych celów umiejętności cyfrowych seniorów jest przyjęcie przez nich partycypacyjnej roli w życiu społecznym, a tym samym promowanie aktywnego starzenia się. W szerokim rozumieniu partycypacja stanowi podstawę społeczeństwa obywatelskiego poprzez dobrowolny udział w publicznej działalności. Cyfrową partycypację obywatelską można rozumieć jako udział w różnych działaniach, takich jak:

- zaangażowanie społeczne (wolontariat, wyrażanie opinii, rzecznictwo, ruchy społeczne);
- interakcje z demokratycznymi instytucjami (głosowanie online, udział w konsultacjach społecznych);
- prowadzenie kampanii (podpisywanie petycji, dołączenie do organizacji prowadzącej kampanię, darowizny na rzecz organizacji, udział w proteście).

Partycypacja obywatelska odnosi się więc do form aktywności związanych ze współpracą lub oddolnym wpływem na działania władz, szczególnie lokalnych. Ważne też, by zdać sobie sprawę, że zapał obywateli daje szansę na urzeczywistnienie zmiany społecznej, a dzięki temu wpływa na podniesienie jakości życia w środowisku zamieszkania. Poziom zaangażowania w tę działalność, głównie w wymiarze lokalnym, podobnie jak w przypadku posiadania kompetencji cyfrowych, skorelowany jest z wykształceniem (van Drausen i in., 2021). Nic więc dziwnego, że osoby z wykształceniem zawodowym i niższym rzadziej partycypują obywatelsko. Również w tym przypadku edukacja z korzyścią może wpłynąć na zwiększenie form cyfrowej aktywności obywatelskiej i promowanie równego udziału obywateli. Edukacja obywatelska winna zatem pozostawać otwarta

w stosunku do sieci, która staje się platformą wymiany polityczno-społecznej i inicjowania obywatelskiej partycypacji (Gierszewski, 2017, s. 237). Zaletą wykorzystywania świata cyfrowego w edukacji seniorów jest możliwość wzmacniania samokierowanego uczenia się, co w przypadku edukacji osób starszych nie jest bez znaczenia.

Mimo iż wielu seniorów udowodniło, że może i chce uczyć się umiejętności medialnych (Rasi, 2021), są też tacy, którzy trzymają się z dala od Internetu i technologii. Trzeba zaznaczyć, że ageizm może być kluczową barierą dla inkluzji cyfrowej. Może on prowadzić do zmniejszenia poczucia własnej skuteczności wśród osób starszych (McDonough, 2016), braku motywacji i pewności siebie w korzystaniu z tych technologii (Neves, Amaro, 2012). Dlatego też warto koncentrować się na eliminacji stereotypów oraz uprzedzeń ze względu na wiek i nie traktować starzenia się jako bariery w korzystaniu z nowych technologii. Osoby starsze bez dostępu do globalnej sieci nie będą integrować się z szybko rozwijającym się społeczeństwem. Ci, którzy nie korzystają z technologii, ryzykują pogorszenie jakości życia, a z czasem wpływać to będzie na równość społeczną i stabilność społeczeństwa (Yang, 2022). Dlatego też istotne jest usuwanie barier w dostępie do cyfrowego świata poprzez przygotowanie odpowiednich ofert wsparcia. Takich, które zapewniają bezpieczeństwo, przeciwdziałają nowym zagrożeniom związanym z dezinformacją i cyberprzestępczością. Cyfryzacja jest jednym z potencjalnych czynników sprzyjających pozytywnym zmianom zachodzącym między pokoleniami w kierunku starzejących się społeczeństw. Wyraźnie potrzebna jest tu kompleksowa strategia. Dziś bardziej niż kiedykolwiek istotne jest bezpośrednio stawianie czoła wyzwaniu, jakim jest transformacja cyfrowa w społeczeństwie.

Podsumowanie

Reasumując, zmiana w kierunku coraz bardziej zdigitalizowanego świata dotyczy wszystkich obszarów życia i stanowi wyzwanie dla pokoleń. Na podstawie powyższych analiz warto podkreślać znaczenie projektów, programów i kampanii gwarantujących powszechny dostęp do technologii wśród osób starszych. Włączenie cyfrowe oznacza, iż każda osoba może uczestniczyć w przestrzeni informacyjnej i czerpać z niej korzyści. Dlatego też inkluzję cyfrową należy rozpatrywać w ujęciu szerszym i wiązać nie tylko z polepszaniem dostępu do Internetu, lecz między innymi z podnoszeniem kompetencji cyfrowych. Nie ma wątpliwości, że technologie mają pozytywny wpływ na osoby starsze,

1. pomagają one w opanowywaniu nowych umiejętności,
2. ułatwiają interakcje społeczne,

3. promują niezależne i autonomiczne życie,
4. usprawniają świadczenie usług zdrowotnych dla starzejącego się społeczeństwa.

Warto jednak mieć na uwadze, że funkcjonowanie w zdigitalizowanym świecie to nie tylko zalety, ale również zagrożenia. Z pewnością dłuższy czas spędzany online osłabia interakcje społeczne osób starszych. Ponadto w Internecie spotkać się można z fake newsami, z oszustwami internetowymi, których konsekwencją może być nawet utrata środków z konta bankowego, niekontrolowanym wyciekiem danych osobowych. Dlatego też edukacja w zakresie cyberzagrożeń jest istotna.

Nie wszyscy jednak korzystają z technologii w równym stopniu. Nie bez znaczenia jest wdrażanie relacyjnego modelu wzmacniania kompetencji cyfrowych w ramach współpracy zarówno pomiędzy podmiotami administracji publicznej, podmiotami prywatnymi, jak i organizacjami pozarządowymi. Umożliwienie aktywnego udziału osobom starszym w życiu społeczeństwa cyfrowego można wzmacniać poprzez:

- dekonstrukcję stereotypów dotyczących wieku w kontekście technologii, budowanie pozytywnego nastawienia się do własnego starzenia się;
- dostosowanie usług oświatowych i doradczych, uwzględniających heterogeniczność seniorów, do technologii cyfrowej wykorzystywanej w codziennym życiu (informacje powinny być dostępne także w formie papierowej);
- włączanie ofert edukacyjnych do przestrzeni społecznej osób starszych;
- większe wykorzystanie mobilnych urządzeń cyfrowych w celu zmniejszenia barier w dostępie do ICT.

Skutecznie realizowana inkluzja cyfrowa seniorów może nie tylko likwidować przepaść cyfrową, ale stanowi fundament budowania dobrostanu psychicznego i poprawy jakości życia. Biorąc pod uwagę pracę ze starszymi, warto zaplanować rozsądną ilość czasu na oswojenie się z technologiami cyfrowymi. Ponadto więcej przestrzeni na trening, przypomnienie, możliwość zadawania pytań to elementy konieczne do zrozumienia podstawowych umiejętności ICT. Włączenie cyfrowe jest obecnie ważnym nośnikiem dla osób starszych, staje się nowym sposobem promowania integracji społecznej seniorów, która w wielu przypadkach realizuje się w procesie partycypacji. Sprzyja to rozwojowi demokracji lokalnej poprzez wzmacnianie inicjatyw obywatelskich.

Dostęp do Internetu i posiadanie stosownych umiejętności w tym zakresie mają moc poszerzania kompetencji społecznych, ułatwiają dotarcie do podstawowych usług, stwarzają możliwości pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim, procesie uczenia się przez całe życie i szerzenia aktywizmu. Ważne jest, aby dyskusje na temat inkluzji cyfrowej unikały fałszywych dychotomii i wspierały

działania, które umożliwiają skuteczne poruszanie się po sieci i w życiu fizycznym. Na responsywnej polityce cyfrowej skorzystać powinni ci, którzy mają trudniejszy dostęp do usług cyfrowych. Istotne jest, aby przy opracowywaniu ofert cyfrowych przejąć je pod kątem potrzeb i możliwości poznawczych tych, dla których są one przeznaczone.

Projekt REMDIS jest wspierany w Polsce przez Narodowe Centrum Nauki – NCN [021/03/Y/HS6/00275] w ramach CHANSE ERA-NET Co-fund, który otrzymał finansowanie z European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme [umowa numer 101004509].

Bibliografia

- Allman, D. (2013). *The sociology of social Inclusion*. SAGE Open, 3(1). January–March, ss. 1–16. Doi: 10.1177/2158244012471957.
- Anderson, G. F., Hussey, P. S. (2000). Population aging: a comparison among industrialized countries. *Health Affairs*, 19, 3, ss. 191–203. Doi: 10.1377/hlthaff.19.3.191.
- Blank, G., Grosej, D. (2014). Dimensions of Internet use: Amount, variety, and types. *Information, Communication & Society*, 17(4), ss. 417–435. Doi: 10.1080/1369118X.2014.889189.
- Boot, F. H., Owuor, J., Dinsmore, J., MacLachlan, M. (2018). Access to assistive technology for people with intellectual disabilities: a systematic review to identify barriers and facilitators. *Journal of Intellectual Disability Research*, 62(10), ss. 900–921. Doi: 10.1111/jir.12532.
- Castells, M. (2010). *The power of identity*. Wiley-Blackwell.
- Castells, M. (2008). *Spółeczeństwo sieci*. Tłum. M. Marody. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gierszewski, D. (2017). *Edukacja obywatelska w przestrzeni lokalnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hermans, A. (2022). *Era cyfrowa? To także moja era! Umiejętność korzystania z mediów i informacji: klucz do zapewnienia seniorom prawa do aktywnego uczestnictwa w erze cyfrowej*. Rada Europy.
- Krejtz, K., Krejtz, I. (2006). Ja w sieci – sieć we mnie. Zależności pomiędzy doświadczeniami relacji w Internecie a reprezentacją obrazu siebie. W: D. Batorski, M. Marody, A. Nowak (red.), *Spółeczna przestrzeń Internetu*. Wydawnictwo SWPS „Academica”.
- McDonough, C. (2016). The Effect of Ageism on the Digital Divide Among Older Adults. *Journal of Gerontology and Geriatric Medicine*, 2, ss. 1–7. Doi: 10.24966/GGM-8662/100008.
- Neves, B., Amaro, F. (2012). Too old for technology? How the elderly of Lisbon use and perceive ICT. *The Journal of Community Informatics*, 8(1), ss. 1–12. Doi:10.15353/joci.v8i1.3061.
- Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, 59(3), ss. 1065–1078. Doi: 10.1016/j.compedu.2012.04.016.

- Niehaves, B., Plattfaut, R. (2014). Internet adoption by the elderly: Employing IS technology acceptance theories for understanding the age-related digital divide. *European Journal of Information Systems*, 23, ss. 708–726. Doi: 10.1057/ejis.2013.19.
- Pentzaropoulos, G. C., Tsiougou, D. (2014). E-Inclusion policies for contemporary knowledge economies and societies: An examination of the main issues. *Journal of Social Research and Policy*, 5 (1), ss. 77–89.
- Puig, B., Blanco-Anaya, P., & Perez-Maceira, J. J. (2021). “Fake News” or Real Science? Critical thinking to assess information on COVID-19. *Frontiers in Education*, 6. Doi:10.3389/educ.2021.646909.
- Rasi, P., Vuojärvi, H., Rivinen, S. (2021). Promoting Media Literacy Among Older People: A Systematic Review. *Adult Education Quarterly*, 71(1), ss. 37–54. Doi: 10.1177/0741713620923755.
- Rawal, N. (2008). Social inclusion and exclusion. A review. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 2, ss. 161–180. Doi: 10.3126/dsaj.v2i0.1362.
- Robine, J.-M., Michel, J.-P. (2004). Looking Forward to a General Theory on Population Aging. *The Journals of Gerontology: Series A*, 59, 6. Doi.org/10.1093/gerona/59.6.M590.
- Seifert, A., Rössel, J. (2021). Digital Participation. W: D. Gu, M. E. Dupre (Eds.), *Encyclopedia of gerontology and population aging*. Springer. Doi: 10.1007/978-3-030-22009-9_1017.
- Van Deursen, A. J. A. M., & Van Dijk, J. A. G. M. (2015). Towards a multifaceted model of internet access to understand digital divides: An empirical investigation. *The Information Society*, 31(5), ss. 379–391. Doi: 10.1080/01972243.2015.1069770.
- Van Deursen, A. J. A. M., Van der Zeeuw, A., de Boer P., Jansen, G., & Van Rompay, T. (2021). Digital inequalities in the Internet of Things: differences in attitudes, material access, skills, and usage. *Information, Communication & Society*, 24(2), ss. 258–276. Doi: 10.1080/1369118X.2019.1646777.
- Vassilakopoulou, P., Hustad, E. (2021). Bridging digital divides: A literature review and research agenda for information systems research. *Information System Frontiers*, ss. 1–15. Doi: 10.1007/s10796-020-10096-3.
- Wanka, A., Gallistl, V. (2018). Doing Age in a Digitized World—A Material Praxeology of Aging With Technology. *Frontiers in Sociology*, 3(6). Doi: 10.3389/fsoc.2018.00006.
- Warschauer, M. (2004). *Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide*. The MIT Press.
- Yang, H., Chen, H., Pan, T., Lin, Y., Zhang Y., Chen H. (2022). *Studies on the Digital Inclusion Among Older Adults and the Quality of Life-A Nanjing Example in China*. Front Public Health, Vol. 10. Doi: 10.3389/fpubh.2022.811959. PMID: 35646799; PMCID: PMC9133485.
- Youngjin, Y., Boland, R. J., Jr., Lyytinen, K., Majchrzak, A. (2012). Organizing for Innovation in the Digitized World. *Organization Science*, 23(5), ss. 1398–1408. Doi.org/10.1287/orsc.1120.0771.

Netografia

- Carretero, S., Vuorikari, R., Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: Ramy kompetencji cyfrowych dla obywateli z ośmioma poziomami biegłości i przykładami zastosowania. Tłum. K. Urban. Wspólne Centrum Badawcze. <http://www.digcomp.pl/wp-content/uploads/2021/04/DigComp-2.1PL-Internet.pdf> [dostęp: 02.12.2022].
- Dobre starzenie się w społeczeństwie informacyjnym (2007). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l24292> [dostęp: 02.12.2022].
- Działania UE na rzecz rozwiązania problemu niedostatecznych umiejętności cyfrowych (2021). https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/rw21_02/rw_digital_skills_pl.pdf, [dostęp: 02.12.2022].
- EU (2022). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles> [dostęp: 02.12.2022].
- European Commission (2005). i2010 – A European Information Society for growth and employment Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Publications of the European Union, Luxembourg. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0229:FIN:EN:PDF> [dostęp: 02.12.2022].
- GUS (2022). Sytuacja osób starszych w Polsce w 2021 roku. <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-2021-r>
- Krajowy Instytut Mediów (2022). Wyniki Badania Założycielskiego. Osoby indywidualne. <https://kim.gov.pl/wyniki-badan/> [dostęp: 02.12.2022].
- Lisabon Declaration (2006). https://documentas.redclara.net/bitstream/10786/438/2/Lisbon_declaration.pdf [dostęp: 02.12.2022].
- NSP (2021). Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. <https://spis.gov.pl> [dostęp: 02.12.2022].
- Pelka, M. (2015). *Digitale Inklusion – digitale Exklusion: Teilhabe in einer digitalen Gesellschaft*. <https://www.bpb.de/lernen/digitale-bildung/werkstatt/217272/digitale-inklusion-digitale-exklusion-teilhabe-in-einer-digitalen-gesellschaft>
- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. <https://www.gov.pl/web/rodzina/polityka-spoeczna-wobec-osob-starszych-2030-bezpieczenstwo-uczestnictwo-solidarnosc> [dostęp: 02.12.2022].
- Program (2022). <https://www.gov.pl/attachment/2846a1a3-f583-4a37-a69c-ec907b9245cd> [dostęp: 02.12.2022].
- Program zintegrowanej informatyzacji państwa (2019). Załącznik do uchwały nr 109/2019 RM z dn. 24 września 2019. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/program-zintegrowanej-informatyzacji-panstwa> [dostęp: 02.12.2022].
- Raport (2021). https://edukacja.um.warszawa.pl/documents/66399/23687696/RAPORT_WYKLUCZENIE-SPOLECZNO-CYFROWE-W-POLSCE_2021.pdf/b205cc44-1ada-2545-2753-414991813269?t=1644581363477 [dostęp: 02.12.2022].

Raport EU DESI. The digital Economy and Society Index (2022). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>

Riga Declaration (2006). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en> [dostęp: 02.12.2022].

RM (2022). https://www.polskacyfrowa.gov.pl/media/106662/FERC_RM_04022022.pdf [dostęp: 02.12.2022].

Szansa (2021). <https://szansa-power.frse.org.pl/> [dostęp: 02.12.2022].

UE (2007). <https://dig.watch/resource/european-i2010-initiative-e-inclusion> [dostęp: 02.12.2022].

UE, Digital Education (2021). <https://education.ec.europa.eu/pl/focus-topics/digital-education/action-plan> [dostęp: 02.12.2022].